

Қ.Есенова

филология ғылымдарының докторы,
Алматы, Қазақстан

САЯСИ ДИСКУРСТАҒЫ ПРАГМАТИКАЛЫҚ КОНТЕКСТІҢ РӨЛІ

Аннотация: Жалпы прагматиканы нақты зерттеу нысанына қарай социопрагматика, саяси прагматика, саяси дискурс теориясы, лингвосаясаттану т.б. сияқты бірнеше салаға тарамдауға болады. Олардың бәріне ортақ нәрсе – мәтіндердің белгілі бір топқа, социум мүшелеріне бағытталуы. Яғни сөйлеуді белгілі бір бағытта тыңдаушыға әсер ету мақсатында жүзеге асырылатын кез-келген әрекеттің нәтижесі ретінде қолдану. Дискурс құрылымында тыңдаушы рөлі күшейтіледі, яғни ол үнсіз байқаушы рөлінен сөзжұмсамға белсене араласатын толыққанды коммуникантқа айналады. Прагматиканың ірі құрамдас бөлігі болып қалыптасқан прагмалингвистика тіл ұстанушылардың табиғи тілді әлеуметтік өзара әрекеттестік құралы ретінде пайдалану ерекшеліктерін зерттейді. Онда нақты қарым-қатынас жағдаяттарына тән ережелер мен қағидағтардың, стратегиялардың арнаулы жүйесі негізге алынады.

Тірек сөздер: саяси дискурс, прагматика, саяси лексика, корпус

К. Есенова

Доктор филологических наук,
Алматы, Казахстан

РОЛЬ ПРАГМАТИЧЕСКОГО КОНТЕКСТА В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация: В зависимости от конкретного объекта исследования общая прагматика может быть разделена на несколько областей, таких как социопрагматика, политическая прагматика, теория политического дискурса, лингвополитология и т.д. Общая для всех них вещь - ориентация текстов на определенную группу, членов социума. То есть, употребление речи как результат любой деятельности, осуществляемой с целью воздействия на слушателя в определенном направлении. В структуре дискурса будет усилена роль слушателя, т.е. от роли молчаливого наблюдателя до полноценного коммуниканта, активно участвующего в разговоре. Прагмалингвистика, сформировавшаяся как крупнейшая составляющая прагматики, изучает особенности использования языка как инструмента социального взаимодействия. В ней за основу принимается специальная система правил и принципов, стратегий, характерных для конкретных ситуаций общения.

Ключевые слова: политический дискурс, прагматика, политическая лексика, корпус

Q.Esenova

Doctor of philological sciences,
Almaty, Kazakhstan

THE ROLE OF PRAGMATIC CONTEXT IN POLITICAL DISCOURSE

Abstract: In the article, pragmalinguistics being an important component of pragmatism investigates the features of use of linguistics as a tool for use of a natural language as means of social

interaction. The main attention is paid in it to the concrete system of rules, policies and strategies specific for real situations. In the article, pragmalinguistics, which is an important component of pragmatism, examines the features of the use of linguistics as a tool for using natural language as a means of social interaction. It focuses on a specific system of rules and policies, strategies specific to real-life situations. A common thing for all of them is the orientation of texts to a certain group, members of society. That is, the result of any activity carried out with the aim of influencing the listener in a certain direction is spent in any speech. In the structure of the discourse, the role of the listener will be strengthened, that is, he will become a full-fledged communicator, actively participating in the conversation from the role of a silent observer. Pragmalinguistics, which has emerged as the largest component of pragmatics, studies the peculiarities of using language as an instrument of social interaction. It is based on a special system of rules and principles, strategies characteristic of specific situations of communication.

Keywords: political discourse, pragmatics, political lexicon, corpus.

Прагматиканың ірі құрамдас бөлігі болып қалыптасқан прагматлингвистика тіл ұстанушылардың табиғи тілді әлеуметтік өзара әрекеттестік құралы ретінде пайдалану ерекшеліктерін зерттейді. Онда нақты қарым-қатынас жағдаяттарына тән ережелер мен қағидағтардың, стратегиялардың арнаулы жүйесі негізге алынады. Бұл зерттеу саласында сөйлеуші субъектімен, ақпаратты қабылдаушы объектімен, олардың қарым-қатынас барысындағы өзара әрекеттерімен байланысты мәселелер қарастырылады. Сондай-ақ өз ойын барынша шебер жеткізіп, адресатқа тиімді әсер ету үшін таңдалып алынатын тілдік құралдарға назар аударылады.

Функционалды прагматлингвистика шеңберінде зерттелетін саяси дискурста көпшілікке барынша қатты-қатты әсер ету үшін мақсатты түрде іріктеліп алынатын тілдік бірліктерге толыққанды талдау жасалғаны жөн. Осы жерде тіл біліміндегі саясат пен идеологияға қатысты лексиканың аражігін ашу қажеттілігі туындайды. Кей зерттеушілер саяси лексика мен идеологемалар екі түрлі салаға: саясаттану мен социопсихологияға жатады, – дейді. Л.А. Жданова идеологиялық лексика сөйлеушінің саяси көзқарасын және мәтіннің идеологиялық бағытын білдіретін маркер болса, «мағынаның идеологиялық компоненті сөздің түрлі әлеуметтік топтардың түрлі мүдделерін көрсететін, қоғамдық сананың әр алуан формаларымен берілетін ұғым-түсініктер мен идеялар жүйесімен тығыз байланысты екендігін меңзейді» [1, 574]. Осылайша идеологемалар «саяси сана», «идеология», «саяси идеалдар», «рухани құндылықтар» сияқты атаулармен таңбаланып референттерді айшықтайды. Демек, идеологема ретінде мағыналық құрамында идеологиялық компоненті бар саяси тілдік бірліктерді қарастырған жөн [2, 4].

Ғылыми әдебиетте идеологиялық компонентке қатысты бірнеше көзқарас бар. Олардың біріншісі бойынша, сөздің семантикалық құрылымында таза идеологиялық компонент жоқ, болмайды. Ол сөзжұмсамада саяси терминдердің қолданылуына байланысты пайда болады. 2-ші көзқарас бойынша, идеологиялық микрокомпонент денотативтік макрокомпоненттің құрамына енеді; 3-ші көзқарас бойынша, идеологиялық микрокомпонент коннотативтік макрокомпонент құрамына жатады; 4-ші көзқарас бойынша, сөздің денотативтік және коннотативтік мағыналарымен қатар айрықша идеологиялық макрокомпонент бар [2].

Біздіңше, мағынаның идеологиялық компоненті денотативтік макрокомпонент құрамына енеді. Себебі идеологиялық ұғымдарды білдіретін сөздердің лексикалық мағынасының құрылымы идеологияланбаған сөздердің лексикалық мағынасының құрылымынан ешбір ерекшеленбейді.

Жалпы, қазіргі қазақ баспасөзіндегі идеологемалық мәні бар лексемаларды мынадай 2 топқа бөлуге болады.

I. Аудиторияны өзіне жақындастыру мәніндегі лексемалар. Олар өз ішінен былайша

жіктеледі: 1) үндеу сөздер қызметін атқаратын идеологемалар; Достар! Серіктестер! Әріптестер! Отандастар! Мұндай сөздер әдетте тыңдаушыны жақын тарту, яғни интимизацияға бейімдеуші сөздер; 2) Арнаулы вербалды таңбалар. Өз ішінен таңбаларды былайша бөлуге болады: а) Біздің, Бәріміз, Баршамыз, Бірге; лексемалар қатысатын қолданыстар; ә) Мен – өзіміз коннотациясы бар, ортақтық мәнді білдіретін лексикалық бірліктер: Құрметті замандастарым! б) I жақ бұйрық рай формасындағы сөздер: Келіңіздер, бірге тамашалайық; в) Біз есімдігімен тіркесетін қолданыстар. Келтірілген формалардағы идеологемалар сөйлеуші мен тыңдаушыны жақындастыру қызметін атқарады.

II. Саяси сөзжұмсамдағы вербалды агрессияны білдіретін идеологемалар. Өз ішінен 2 топқа жіктеледі: 1) «жат», «бөтен» мәнін білдіретін маркерлер: а) дейктикалық және толық мағыналы таңбалар: бұлар, олар, бәрі т.б.; ә) оппонентке деген сенімсіздікті білдіретін көрсеткіштер: тырнақшаға алу «сыйлы қонақ», «білгіштер», «айтыпты мыс» т.б. 2) саяси терминдер: социал-демократтар, демократиялық партиялар, Қазақстан патриоттарының партиясы. Саяси дискурстағы терминдерді жағымсыз бағалаушы (терроризм, капитализм, радикализм) мәніндегі қолданыстар және екіжақты (қос валентті, консервативтік, бюрократия т.б.) терминдер [3, 127-128]. Осындай біріктіруші, жақын тартушы және бөлектеуші мәндерді білдіретін идеологемалар ежелден белгілі өзіміз/өзге оппозициясына сүйенеді. Осы оппозиция сөздік қордың идеологиялану үрдісін жылдамдатады және бүкіл саяси сөзжұмсам саласына қатысты жүйені құраушы қызметін атқарады. Сонымен, баспасөз бетінде жиі қолданылатын идеологиялық бірліктер қоғамның саяси өміріне қатысты сөзжұмсам саласының негізгі ұғымы болып табылады. Әртүрлі жағымды және жағымсыз мәнде жұмсала отырып, олар саяси дискурстың маңызды факторлары рөлін атқарады.

Жалпы прагматиканы нақты зерттеу нысанына қарай социопрагматика, саяси прагматика, саяси дискурс теориясы, лингвосаясаттану т.б. сияқты бірнеше салаға тарамдауға болады. Олардың бәріне ортақ нәрсе – мәтіндердің белгілі бір топқа, социум мүшелеріне бағытталуы. Яғни тыңдаушыға белгілі бір бағытта ықпал ету мақсатымен жүзеге асырылатын кез келген әрекеттің нәтижесі қандай да бір сөйленімнің жұмсалуды. Дискурс құрылымында тыңдаушы рөлі күшейтіледі, яғни ол үнсіз байқаушы рөлінен сөзжұмсамға белсене араласатын толыққанды коммуникантқа айналады. Осымен байланысты прагмалингвистиканың кілт ұғымдары арасынан қолданушы терминін бөліп көрсеткен жөн. Ол нақты жағдаятқа сәйкес сөйлеуші немесе тыңдаушы рөліне ауысып отырады. Аталмыш рөлді орындайтын сөз иесі контекстегі өз мәртебесіне сәйкес тілдік бірліктерді іріктей отырып жұмсайды. Тілдік бірліктерді таңдағанда сөйлеушінің жасы, жынысы т.б. сияқты параметрлер есепке алынады. Осындай параметрлердің дұрыс таңдалуы әріптеске қажетті бағытта ықпал етуге бейімделеді. Н.Д.Арутюнованың айтуынша, лингвистикалық прагматика сөйлеуші субъект, адресат, олардың қатысым барысындағы өзара әрекеттестігі және қарым-қатынастың нақты жағдаятына байланысты мәселе-лер кешенді түрде қарастырылады [4, 390].

Дискурсты социопрагматикалық тұрғыдан зерттеу барысында тілдік деректер өз контекстік қоршауы бойынша қарастырылады. Әсіресе түрлі деңгейлердегі тілдік бірліктерді интерпретациялаудағы контекстің рөлін қарастыруға айрықша назар аударылады. Прагматикалық құбылыстарды зерттеу: мағына, контекст, қатысым ұғымдарымен тығыз байланысты жүргізіледі.

Сөйтіп, дискурстық зерттеулерде социопрагматикалық бағытта жүргізу сөйлеу акті теориясы басшылыққа алынады.

Бұл бағыттағы прагматика сөйлеу актілерін интерпретациялау принциптерін де ескереді. Бұл жерде дискурсты прагматикалық тұрғыдан талдау мақсаты мағынаның контекстке

орай пайда болуы мен қалыптасуына әсер ететін параметрлер назарға алынады. Бұлардан бөлек сөйлеу актісінің типтері және аталмыш параметрлердің қатысымшылардың діттеміне тигізетін ықпалы да назарда болады.

Қандай да бір ниетті жүзеге асырушы сөйленімді сөйлеу актісі ретінде қарастыруға болады. Бұлайша зерттеу үшқырынан жүргізіледі: 1) дыбыстау; 2) референция және предикация; 3) иллокуция [5, 39]. Мұндай зерттеулерде сөйлеушінің өз хабарламасын қандай мазмұнда құрастыратыны маңызды болады. Қоғамдық сананы манипуляциялау адамның қоғамдық мінез-құлқын реттеу мен оған тән көзқарастар жүйесін қалыптастыруға бағытталған әрекет болып табылады. Жалпы адамның ойлау жүйесі мен мінез-құлқын белгілі бір бағдарламаға ойыстыру, сәй-кестендіру үшін оның рухани әлеміндегі басты екі саланы – танымдық саласы және қарым-қатынас саласын бақылауда ұстау керек, – дейді зерттеушілер. Міне, осы жерде идеология белгілі бір тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететін маңызды факторға айналады. Ғылыми әдебиетте идеология термині әлеуметтік қатысымның белгілі бір модельдеріндегі білімдер жүйесін білдіретін және олардың қоғамдық саяси құрылыммен өзара әрекеттестігін білдіретін формаларға қатысты қолданады. Идеология ұғымы қандай да бір қарапайым идеяның жиынтығы емес, идеологиялық тұрғыдан ықпал ету нысаны болып табылатын – адам қалыптастыратын, тарататын және меңгеретін идеялардың жүйесін білдіреді.

Сонымен, идеологиялық және тілдік жүйелердің функционалды арақатынасын саралай отырып, тіл жүйесі мен идеологияның арасындағы қатынастың тікелей дискурс категориясына тәуелді екендігі анықталады. Т.В. Дейктің бір пікірі біздің осы бір ойымызбен үндеседі: идеология адамның семиотикалық әрекетін түсіну формасы ретіндегі дискурс арқылы ғана идеологияны тануға және қолдануға болады. Дискурс мәселесіне арналған зерттеулерде идеология термині әлеуметтік түсініктердің дерексіз, абстрактті жиынтығы ретінде түсініледі. Ондай әлеуметтік түсініктер түрлі топтардың мүшелеріне ортақ болады. Тілдік ұжым мүшелері оларды өздерінің әлеуметтік қызметтерін жүзеге асыру құралы ретінде пайдаланады [6,17].

Зерттеушілердің келесі тобы дискурсты конверсациялық талдау тұрғысынан қарастыруды ұсынады. Бұл бағыт аясында сөйлеушінің қатысымдық діттемі мен қатысымшылардың интерпретациялық стратегиялары дискурстық әрекетті зерттеу үшін үлкен маңызға ие болады. Зерттеушілер назары тілдік және контекстік құбылыстардың дискурстағы өзара ықпалын зерделеуге ауады. Сөйтіп дискурстық зерттеу барысында лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларды өзара теңестіріп, зерделеуге талпыныс жасалады. Бұл оның әрі контекстік мағынаны жасау процесі, әрі оның нәтижесі ретінде қарастырумен байланысты түсініледі. Осылайша соңғы жылдары бірнеше бағытқа тарамдала жүргізілетін зерттеулерді саралай келе, жаңаша үрдістің қалыптасқанын пайымдауға болады. Мұнда когнитивтік ғылымның бірнеше саласының тоғысында орналасқан дискурстық прагматика жалпы ойлау процестері жөніндегі теорияның бір бөлігі ретінде айрықша қарастыруды керек етеді. Бұл бағыт аясында қатысымның сәтті өтуіне қажетті тілдік және бейтілдік білімдердің типтері, түрлері және адам санасындағы ұйымдасу тәсілдері зерделенеді.

Қатысым жасау кезіндегі когнитивтік процестердің маңызды рөлін ескере отырып, прагматиканы тек когнитивтік ғылым саласына тән деуден аулақпыз. Мұнда әңгіме қатысым мен таным арасындағы күрделі қатынастар жайында болып отыр. Бір жағынан, адамның когнитивтік жүйесі коммуникативтік прагматикалық парадигмаға жататын әлеуметтік факторлардың ықпалымен қалыптасса, 2-ші жағынан, когнитивтік процестер тілдік бірліктерді түрлі контекстерге сәйкес таңдау мен қолдануға әсер етеді. Осылайша дискурсты прагмалингвистика тұрғысынан зерттеу тіл біліміндегі өзекті мәселелердің

бірі – тілдік форма мен қатысымдық мазмұн арақатынасын саралауға негіз болады. Бұл өз кезегінде тілдің қатысымдық табиғаты және әрекетке сәйкестігі, шарттастығы жөніндегі түсінікті тереңдете түседі. Яғни, тіл прагматикасы категориясын қатысым құралы және өнімі ретінде дискурс шеңберінде дамыту аталмыш категорияны барынша ауқымды түрде зерттеу мүмкіндігін арттырады. Прагматикалық зерттеулердің дискурс деңгейіне шығуы адамдар арасындағы қарым-қатынастың нәзік желілерін анықтауға, әсіресе жасырын тетіктерді айқындауға жол ашады.

Сонымен, дискурс тікелей адамның ойлау жүйесімен, танымдық саласымен байланысты қарастырылатындықтан, оған арналған зерттеулердің көлемі де, шеңбері де аса ауқымды болуы заңды. Сондықтан сөзжұмсақтың қоғамдағы түрлі салаларға қатысты өзіндік ерекшеліктерін анықтау үшін аталмыш проблеманы бір қырынан, яғни саяси дискурс аясында қарастыру біршама нақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Әрі зерттеу нысаны анық болғандықтан, мұндай зерттеулер қоғамның өзге салаларына қатысты зерттемелерге іргетас болмақ. Қалай десек те, мұндай зерттеулердің дискурс теориясына өзіндік үлесін қосатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Словарь русского языка. –М., 1988. – 202 с.

[2] Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной устной и письменной речи: монография. –Архангельск, 2000.– 150 с.

[3] Комисарова Т.С. Механизмы речевого воздействия и их реализация в политическом дискурсе. – Орел, 2008. – 223 с.

[4] Арутюнова Н.Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 108 с.

[5] Цурикова Л.В. Проблема естественности дискурса в международной коммуникации. – Воронеж, 2002. – 160 с.

[6] Дейк Ван. Вопросы прагматики текста // НЗЛ. –Вып.8. –М., 1978. – 152 с.